

Отримано: 12.03.2015 р.

Прорецензовано: 23.03.2015 р.

Прийнято до друку: 30.04.2015 р.

Коваленко Ю. М. Етапи інституційних трансформацій у банківській системі на теренах України / Ю. М. Коваленко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: збірник наукових праць / ред. кол.: І. Д. Пасічник, О. І. Дем'янчук. – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – Випуск 28. – С. 119–124.

УДК 336.71 (477)

JEL-класифікація: G21

Коваленко Юлія Михайлівна,

доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансових ринків
Національного університету державної податкової служби України

ЕТАПИ ІНСТИТУЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

В Україні недостатньо уваги приділено функціонуванню депозитних корпорацій з урахуванням траєкторії попереднього розвитку. У статті виокремлено еволюційні етапи інституційних трансформацій у банківській системі на теренах України: 1) визначальний; 2) стартовий; 3) накопичення; 4) забезпечення та контроль; 5) модернізація та стійкість. Визначено проблеми процесу розвитку вітчизняних банківських установ і запропоновано напрями їх розв'язання у контексті сучасних реформ.

Ключові слова: банківська система, банки, банківська діяльність, інституційні трансформації.

Коваленко Юлія Михайлівна,

доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры финансовых рынков
Национального университета государственной налоговой службы Украины

ЭТАПЫ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ

В Украине недостаточно внимания уделено функционированию депозитных корпораций с учетом траектории предшествующего развития. В статье выделены эволюционные этапы институциональных трансформаций в банковской системе на территории Украины: 1) определяющий; 2) стартовый; 3) накопление; 4) обеспечение и контроль; 5) модернизация и устойчивость. Определены проблемы процесса развития отечественных банковских учреждений и предложены направления их решения в контексте современных реформ.

Ключевые слова: банковская система, банки, банковская деятельность, институциональные трансформации.

Yulia Kovalenko,

Doctor of economics, associate professor, professor of financial markets
National University of the State Tax Service of Ukraine

STAGES OF INSTITUTIONAL TRANSFORMATION IN THE BANKING SYSTEM IN UKRAINE

In Ukraine the lack of attention paid to the functioning of the depository corporations with the previous development trajectory. The article highlights the evolutionary stages of institutional transformations in the banking system in Ukraine: 1) defining; 2) starter; 3) accumulation; 4) assurance and control; 5) modernization and sustainability. Identified the problem of development of domestic banking institutions and directions of their solutions in the context of current reforms.

Keywords: banking system, banks, banking, institutional transformation.

Постановка проблеми. Інституційна організація банківської системи передбачає створення певних її елементів за існування взаємозв'язку між інституціями та організаціями. Її формування передбачає створення розгалуженої мережі банківських інститутів, які здійснюють ефективну інтермедіацію. Сучасний стан банківської системи України характеризується незавершеністю інституційних трансформацій, що гальмує її подальший розвиток і реалізацію стратегічних економічних програм. У цьому контексті економічні процеси залежать від траєкторії попереднього розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняних економічних дослідженнях проблеми розвитку банківської системи розглядаються з різних точок зору. Відповідно до фахової спеціалізації вагомий дослідницький внесок із питань становлення та розвитку депозитних фінансових інститутів мають Л. Алексєнко, С. Аржевітін, Т. Васильєва, О. Вовчак, Н. Карчева, С. Козьменко, С. Леонов, І. Лютий, А. Мороз, В. Міщенко, С. Науменкова, В. Опарін, О. Петрук, Л. Примостка, М. Савлук, В. Федосов, І. Школьник та інші. Зі свого боку можемо зазначити, що Україна має ініціювати комплексну програму подальшого розвитку банківської системи на основі ретельно відібраних пріоритетів і широкого розповсюдження сучасних технологій, створити колективну зацікавленість щодо організації і розвитку влас-

них потужних фінансових інститутів та їх угруповань, що спроможні приймати участь у глобалізації економіки в якості суб'єктів, а не об'єктів цього процесу.

Мета і завдання дослідження полягають у виокремленні етапів інституційних трансформацій банківської системи на теренах України, виявленні проблем її функціонуванні, а також визначенні ключових пріоритетів подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Інституціоналізація банківської системи полягає у виникненні нових, запозиченні та видозміні існуючих інституцій, які беруть участь у банківській діяльності або сприяють її реалізації. У свою чергу, інституційні трансформації є процесом становлення та розвитку банківських інститутів, що впроваджують притаманні їм інституції у банківську діяльність; упорядкування цієї діяльності через правила фінансової поведінки за існування неформальних норм. Цей процес на теренах України включає перехідні інституційні стани (екстренні, граничні, парето-ефективні та комбіновані) та етапи, зокрема: визначальний; стартовий; накопичення; забезпечення та контроль; модернізація та стійкість [1]. Тож розглянемо розвиток банківської системи, її інституційних одиниць і забезпечення відповідно до етапів визначеної еволюції (табл. 1).

Перший етап (1920–1987 рр.) – визначальний. Дореволюційний розвиток фінансового сектору був призупинений запровадженням політики «воєнного комунізму», коли було ліквідовано приватну власність на засоби виробництва і націоналізовано фінансові установи. Варто відмітити, що єдиного плану оздоровлення і реорганізації фінансової системи на той час не існувало, самі ідеї часто носили утопічний характер, як, наприклад, пропозиції М. Бухаріна і Г. П'ятакова щодо відмови від грошей.

У квітні 1918 р. В. Леніним було розроблено «Тези банківської політики», де було запропоновано перетворити банки у єдиний апарат рахівництва і регулювання соціалістично організованого господарського життя всієї країни.

Таблиця 1
Етапи інституційних трансформацій у банківській системі на теренах України

Риси \ Етапи	Визначальний (1920–1987 рр.)	Стартовий (1988–1995 рр.)	Накопичення (1996–1999 рр.)	Забезпечення та контроль (2000 р. – перша половина 2008 р.)	Модернізація та стійкість (друга половина 2008 р. – дотепер)
Оцінювання фін. та інвестиційних ризиків	Відсутнє	Формується	Усвідомлюється більшістю учасників ринку капіталу	Стає нормою фінансової поведінки	Регулюється. Пруденційний нагляд
Участь банків в опосередкуванні спекулятивних грошових потоків	Відсутня	Підвищується зі зростанням державного внутрішнього боргу	Досягає максимуму у 1998 р.	Знижується через запровадження практики обмеження інфляції	Обмежується регуляторами
Міжсекторна спрямованість фін. потоків	Розподіл згідно з планами і завданнями	Опосередкування процесів перерозподілу власності через фондові біржі	Зосередження основних фін. потоків у компаніях реального сектору	Переорієнтація фін. ресурсів на споживче кредитування	Активізація інвестиційної діяльності
Структура фін. інвестицій як індикатор довіри до банків	Заощадження в Ощадбанку, високий ступінь ліквідності і безпеки	Зростання заощаджень у депозитах і цінних паперах, зниження рівня ліквідності і правового захисту	Високий рівень готівки, низький рівень вкладень у депозити і цінні папери, формування системи гарантій надійності та збереження заощаджень	Збільшення вкладень у фін. активи, зниження рівня ліквідності і гарантування повернення коштів	Удосконалення системи захисту прав споживачів фін. послуг і гарантування інвестицій
Створення нових способів акумуляції грошових коштів	Відсутня	Отримання доходів за рахунок порушення договірних зобов'язань із залучення грошових ресурсів і	Ускладнення впровадження інноваційних способів залучення фін. ресурсів через низький рівень довіри до фін. установ	Розширення сфери роздрібних фін. послуг на основі інтеграції фін. установ з використанням фін. інжинірингу	Вдосконалення фін. сервісу

Джерело. Складено автором.

Із проголошенням у 1920 р. Постанови Наркомфіну УСРС «Про порядок ліквідації кредитних установ» виникла необхідність ліквідації приватних установ і встановлення державного монопольного права на надання фінансових послуг. У 1921 р. було створено Державний банк СРСР (Держбанк) із мережею державних ощадкас, а також Всеросійський кооперативний банк (Всекобанк), Центральний банк комунального господарства і житлового будівництва (Цекомбанк), Центральний сільськогосподарський банк (Сільгоспбанк), а також Банк довгострокового кредитування промисловості та електрогосподарства (Промбанк), які мали проводити фінансові операції через мережу відділень Держбанку без права створювати власні філії [2]. У подальшому відповідно до указу Верховної Ради СРСР від 07.04.1959 р., було укрупнено систему спеціалізованих банків із ліквідацією Сільгоспбанку і Зовнішторгбанку й передачею їх функцій Держбанку, реорганізацією Цекомбанку і Промбанку у єдину спеціальну банківську установу – Всесоюзний банк фінансування капітальних вкладень (Будбанк).

Другий етап (1988–1995 рр.) – стартовий. Із прийняттям Закону СРСР «О кооперации в СССР» (1988) було створено перші комерційні банки, а також страхові організації, частка яких у загальній системі страхування протягом 1988–1989 рр. не перевищувала 1%. Надалі діяльність фінансових корпорацій почало регламентувати «Положение об акционерных обществах и обществах с ограниченной ответственностью» (1990). У цей самий період у СРСР було надано право випускати акції підприємств і прийнято ухвалу про створення спеціального управління цінними паперами у Держбанку СРСР, а потім Радою Міністрів СРСР було прийнято Постанову «О выпуске предприятиями и организациями ценных бумаг», яка внесла хаос у ці процеси і практично ототожнила акції з кредитними квитками участі.

Природно, що випереджального розвитку набули банки, оскільки були сформовані за часів адміністративно-командної системи, а надалі відбулось їх реформування, що мало такі наслідки:

- збільшення кількості банківських установ із 90 на початок 1992 р. до 230 у 1995 р. Проте мізерний обсяг банківських капіталів: на той час 1 млрд дол. для всієї вітчизняної банківської системи порівнювався з капіталом середнього польського банку, а вся банківська система Польщі – п'ятнадцятим банком Німеччини [3, С. 33]. За дослідженнями О. Вовчак [4], у 1991–1993 рр. діяльність українських банків була надзвичайно примітивною та нагадувала операції західноєвропейських торгових банків XVIII ст., вони боролися між собою, а «мета боротьби – участь окремих банків у використанні фінансових ресурсів, залучених і отриманих державою по лінії міжнародних кредитів, допуск на аукціони із розміщення ОВДП, які проводив НБУ, участь в операціях на міжбанківському валютному ринку» [5, с. 4];

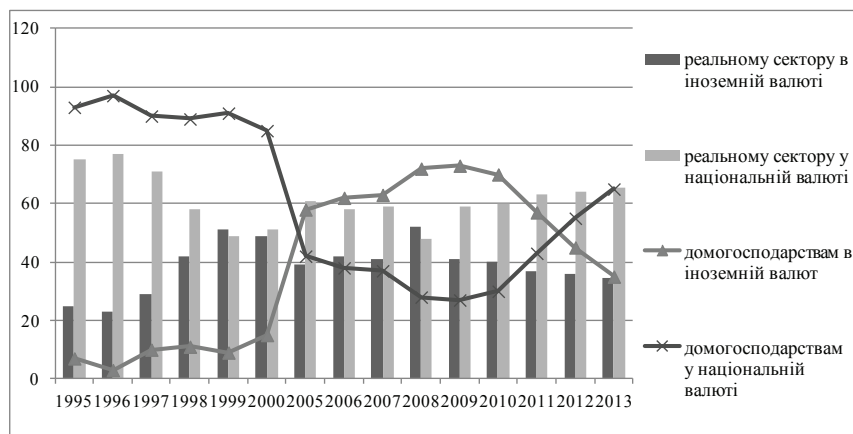
- кредитування до трьох місяців, а в окремих випадках і до одного місяця, що пояснювалось високою інфляцією; величезні депозитні і кредитні ставки, що були одними із найвищих у світі, особливо у 1994 р.; зниження частки кредитів до ВВП з 83,2% у 1992 р. до 15,5% у 1995 р.;

- зростання частки кредитів реальному сектору та домогосподарствам у валюті (рис. 1);

- поступове підвищення ефективності регулювання банківської діяльності з боку НБУ і Асоціації комерційних і кооперативних банків України (1990), яку згодом було перетворено в Асоціацію українських банків.

Третій етап (1996–1999 рр.) – накопичення. У цей період на розвиток банківської системи вплинули:

- реалізація проекту Світового банку щодо структурної перебудови фінансового сектору (15.09.98 р. – 31.12.2000 р.) обсягом 300 млн дол. У результаті було прийнято Закон України «Про Національний банк України», проте цей банк залишався одним із небагатьох центральних банків світу, яких позбавлено права безспірного стягнення штрафів за порушення нормативів обов'язкових резервів, а також не було розподілено повноваження між його керівними органами;

Рис. 1. Структура кредитів реальному сектору та домогосподарствам у 1995–2013 рр. у розрізі валют, %

Джерело. Побудовано на основі [6].

– зниження частки безготівкових депозитних коштів в агрегаті М2. Населення віддавало перевагу готівці, а не депозитам (співвідношення готівка/депозити збільшилось у 1992–1997 рр. з 0,25 до 0,97); вона у структурі грошової маси зросла з 20 до 49,2%, що сприяло зростанню тіньового сектору економіки. У практиці функціонування фінансових ринків між рівнями монетизації економіки і капіталізації ринку цінних паперів існує позитивна кореляція: з насиченням економіки грошима відбувається збільшення капіталізації;

– поява системних банків з активами понад 1 млрд грн (Промінвестбанк, «Україна», Укрсоцбанк, Ощадбанк, Укрексімбанк, «Аваль», Приватбанк і ПУМБ). Проте їх кредитний портфель складав близько 45% робочих активів, що є недостатнім, а 30% чистих активів припадало на кореспондентські рахунки в НБУ, в інших банках, готівку в касі. Проблемні кредити у всіх банках складали 20–23%. На початок 2000 р. ці фінансові установи сформували 63% необхідних резервів на покриття збитків за кредитними операціями обсягом у 1,7 млрд грн, що засвідчувало їх платоспроможність і зацікавленість у розширенні кредитування;

– зростання частки довгострокових кредитів із 10,7 у 1995 р. до 22,4% у 1999 р., валютних – з 25,7 до 51,5% сукупних кредитів. Валютообмінні послуги для домогосподарств надавали 2 302 пункти обміну валют, із яких тільки 46% належали банкам, а інші працювали з банками на основі агентських угод [144, с. 19].

Четвертий етап (2000 р. – перша половина 2008 р.) – забезпечення і контроль. Він відзначився тим, що 7 грудня 2000 р. було прийнято Закон України «Про банки і банківську діяльність», який мав в основі систематизований підхід до створення, діяльності, реорганізації та ліквідації банків. Найбільшої активності банки досягли у 2005–2007 рр., коли статутний капітал зростав на 55% у середньому на рік, обсяги залучених ресурсів – на 50%, кредитний портфель – на 69% [7, с. 11]. За досліджуваний період їх прибуток зріс у 12 разів. Частка внутрішніх кредитів приватному сектору у ВВП зросла за 2000–2007 рр. з 23,8 до 61,1% (проте це нижче за аналогічний показник у США у 4 рази, Великобританії – 3, Німеччині – 2 рази [8]). Загальні активи до ВВП досягли значення 85,9% (табл. 2).

Незважаючи на стрімкі темпи зростання кількісних параметрів розвитку банків, саме вони виявилися найбільш ураженими фінансовою кризою, що пояснюється таким:

– підвищенням активності вітчизняних банків на ринках міжнародних запозичень: у 2007 р. їх запозичення становили майже третину від загального валового зовнішнього боргу України. За 2003–2006 рр. частка цієї заборгованості зросла з 7,3 до 25,8%, тобто у 3,5 рази [9, с. 9];

Таблиця 2
Показники діяльності банків України, %

	2001	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Загальні активи до ВВП	24,9	50,5	64,9	85,9	102,7	109,7	99,6	69,8	90,0	100,0
Кредитний портфель в активах	63,2	70,1	76,1	78,4	81,5	74,4	69,2	86,5	64,3	65,0
Кошти фізосіб у зобов'язаннях	43,5	38,5	35,6	30,9	26,5	27,5	33,6	43,1	38,0	40,0
Банківський капітал в активах	15,7	12,4	12,5	11,6	12,9	13,1	14,6	14,5	13,4	13,7

Джерело. Складено на основі [6].

– розширенням кредитної діяльності і диспропорції у нарощуванні капіталу. У 2006 р. кредитні вкладення збільшилися на 75%, а регулятивний капітал – лише на 56%. У 2008 р. темпи зростання другого призупинилися, а надалі значно випередили перші. За дослідженнями Л. Примостки, напередодні кризи кредити, надані фізичним особам, становили третину обсягу сукупного кредитного портфеля банків країни, тоді як у 2005 р. – лише 15%. У цей же період кількість проблемних кредитів (прострочених і сумнівних) рекордно зросла: з 4 456 млн грн у 2007 р. до 54 757 млн грн на 01.10.2009 р., тобто більше, ніж у 12 разів [10, с. 141] (рис. 2);

– доларизація економічної діяльності, що сягнула 65%. В умовах стабільності гривні валютні кредити стали зростати: у 2006 р. їхній обсяг зріс на 95,4%, 2007 р. – 75,4% (див. рис. 1). Динаміка зростання позичок у гривні становила 52,3% і 72,7% відповідно;

– економічно невиправдане розширення мереж філій і відділень, а також незбалансовані політика управління ризиками і стандарти управління. У підсумку – досягнення окремими банками критичного розміру нормативу адекватності капіталу у 10,5–11% за середнього по системі у 16,8%.

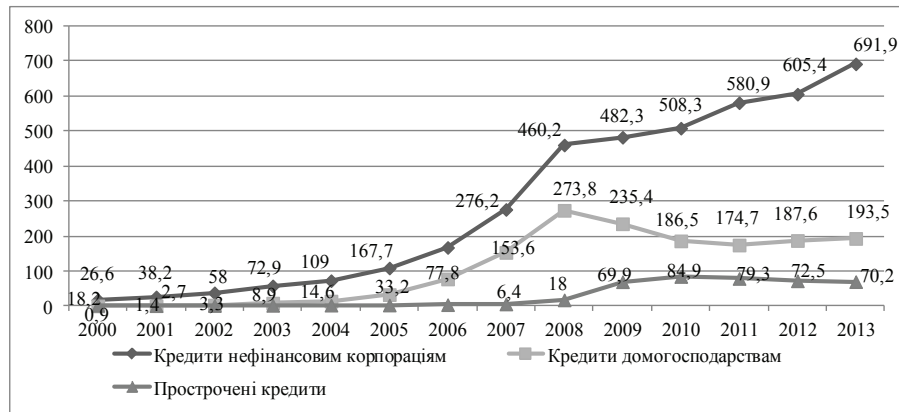

Рис. 2. Динаміка окремих показників кредитного портфеля банків України у 2000–2013 рр., млрд грн.

Джерело. Побудовано на основі [6].

П'ятий етап (друга половина 2008 р. – дотепер) – модернізація і стійкість. Відзначився подоланням кризових подій і виробленням заходів із забезпечення стійкості банківської системи.

Пріоритетами антикризової політики у сфері банківської діяльності стали:

- прийняття Закону України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативних наслідків фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 31.10.08 р. і розроблення НБУ плану антикризових заходів із нормалізації ситуації на валютному ринку, оздоровлення банківського сектору і підтримання реального сектору економіки;

- регламентація процедури призначення тимчасової адміністрації у банку, визначення можливості створення санаційного банку, який не є учасником Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, установлення порядку і черговості задоволення вимог кредиторів у випадку відкликання банківської ліцензії та ініціювання процедури ліквідації банку (зміни до Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 24.07.09 р. № 1617-VI);

- встановлення нових вимог до банків: збільшення мінімального розміру регулятивного капіталу до 120 млн грн; встановлення підвищених вимог до розміру регулятивного капіталу для здійснення окремих операцій (120–180–240 млн грн);

- націоналізація ряду банків і зростання обсягів корпоративних прав держави.

У результаті певної стабілізації банківської системи і підвищення до неї довіри відбулось збільшення загального обсягу коштів домогосподарств у зобов'язаннях за 2008–2013 рр. з 26,5 до 40%. Натомість їх кредитування знизилось у 1,4 рази до 193,5 млрд грн на протигагу реальному сектору, кредитування якого збільшилося у 1,5 рази до 691,9 млрд грн. У зв'язку з кризовими подіями суттєво збільшились обсяги прострочених кредитів – з 18 до 70,2 млрд грн (2,3 і 7,7% відповідно). Стикаючись із масовими неплатежами за споживчими кредитами, деякі банки йдуть на відміну штрафів за прострочення з метою повного погашення кредиту.

Суттєво збільшились вкладення у цінні папери – у 3 рази, особливо у ОВДП, частка яких у 2013 р. становила близько 60% портфеля цінних паперів. Із 2008 р. доходи від банківської діяльності зросли на 46,3 млрд грн, а витрати – 52,2. У підсумку – результати діяльності скоротились у 5 разів, рентабельність активів – 10, рентабельність капіталу – у 8,6 разів.

Сьогодні банківські установи відчувають гостру потребу в довгострокових фінансових ресурсах, що спонукає їх виробляти послуги на інвестиційному ринку, сприяти їх розвитку через виконання функцій компаній з управління активами НПФ, засновників страховиків і банківсько-страхових альянсів тощо. Виникає необхідність подальшого підвищення рівня капіталізації банків, якості та конкурентоспроможності банківських послуг, рівня корпоративного управління в банках і управління банківськими ризиками, захисту прав кредиторів і вкладників.

На нашу думку, в українських стратегіях розвитку фінансового сектору, зокрема банківської системи, детально описано напрями подальшого розвитку останньої. Як додаток до перерахованого пропонуємо таке: 1) кардинальна зміна монетарної політики НБУ: неінфляційна кредитна експансія має стати головним чинником економічного розвитку (як наслідок – насичення економіки кредитами до 70–80%, капіталізація ринку акцій – 90–95% до ВВП); 2) зважена політика НБУ щодо вартості кредитів і доходності державних цінних паперів; 3) забезпечення фінансової стійкості і зниження системних ризиків; перехід від спекулятивного розвитку, що залежить від іноземних інвестицій, до стійкої моделі, що базується посиленні внутрішнього платоспроможного попиту, націленого на довгострокове інвестування, модерні-

зацію економіки; 4) запровадження емісії державних цінних паперів із різними вбудованими опціями, зокрема опціонів захисту від інфляції, зміни обмінного курсу; 5) посилення відповідальності посадових осіб кредитного бюро за порушення інформаційної безпеки, розширення переліку інформації, що йому надається; використання маркетингового підходу до клієнтів різних фінансових установ і створення єдиної інформаційної бази даних із вивчення потенційного споживача фінансових послуг; 6) розвиток фінансових супермаркетів, які надаватимуть широкий спектр фінансових операцій, забезпечувати економію на ефекті масштабу; 7) створення служби фінансового омбудсмена; 8) організація «кредитної фабрики» (системи спрощеного отримання кредитів малими і середніми підприємствами), яка рефінансуватиме кредити, надаватиме за ними гарантії і субсидії із компенсації частини відсоткової ставки; 9) розподіл іпотечних ризиків між клієнтом і банківською установою за схемою «купівля – оренда», що полягає у спільному володінні і здачі в оренду; 10) запровадження державно-приватного партнерства.

Висновки. Проведений аналіз показав, що минулій і сучасній вітчизняній фінансовій політиці не вистачає прагматичності, адже вона концентрується здебільшого на загальних оздоровчих заходах, націлених переважно на нормалізацію нормативно-правової бази і частково структури управління банківською системою. Нині прийнято ряд нормативно-правових актів, що регламентують окремі сфери банківської діяльності. Проте ці інституційні атрибути можуть існувати ніби потенційно, у певному «віртуальному» середовищі, з великим лагом між фінансовою інновацією та її безпосереднім функціонуванням. Важливим є не тільки прийняття формальних правил, а й забезпечення реальних заходів із впровадження їх у банківську діяльність.

Література:

1. Коваленко Ю. М. Інституціалізація фінансового сектору економіки: [монографія] / Юлія Михайлівна Коваленко / Національний університет ДПС України. – Ірпінь, 2013. – 608 с.
2. Скоморович І. Г. Історія грошей і банківництва: підруч. / [Скоморович І. Г., Реверчук С. К., Малик Я. Й. та ін.]. – К.: Атіка, 2004. – 339 с.
3. Мартинюк Ж. М. Формування ресурсів комерційними банками України / Ж. М. Мартинюк // Фінанси України. – 1997. – № 10. – С. 32–36.
4. Вовчак О. Д. Роль банків в економіці України / О. Д. Вовчак // Фінанси України. – 1999. – № 10. – С. 100–108.
5. Лютий І. О. Депозитний ринок в інвестиційній політиці економічного зростання / І. О. Лютий // Фінанси України. – 2002. – № 5. – С. 3–
6. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
7. Федосов В. М. Інституційна фінансова інфраструктура України: сучасний стан та проблеми розвитку / В. М. Федосов, В. М. Опарін, С. В. Львовчкін // Фінанси України. – 2008. – № 12. – С. 3–21.
8. The World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org>.
9. Міщенко В. Проблеми збалансованості внутрішніх заощаджень та зовнішніх запозичень банків в умовах нестабільності фінансових ринків / В. Міщенко, В. Жупанін // Вісник НБУ. – 2008 – № 7. – С. 9–12.
10. Примостка Л. О. Вплив кризи на фінансовий стан банків України / Л. О. Примостка // Фінанси, облік і аудит. – 2010. – № 16. – С. 137–145.